

Непорожня Надія
(Вільнюс, Литва)

Роль Ф.Скорини в еволюції писемної мови слов'ян (українців та білорусів) Великого князівства Литовського

У численних дослідженнях багатогранної діяльності видатного діяча білоруського Ренесансу Франциска Скорини вже протягом двох століть найчастіше акцентується його роль східнослов'янського першодрукаря¹. З'ясування технічного боку справи – яким модерним на той час поліграфічним обладнанням і чи власноручно орудував перший східнослов'янський книговидавець – завжди буде цікавити кожного інтелігентного патріота.

Безсумнівна приналежність Скорини до слов'янської культури в цілому, а також і до європейської, не позбавляє його особливої причетності до специфічно білоруських національних культурних традицій, які розкривалися насамперед у межах тодішньої держави, до якої належала вужча батьківщина Скорини – місто Полоцьк. Це було Велике князівство Литовське, яке після остаточного падіння у 1240 році від навали монголо-татарських орд могутньої східнослов'янської імперії – Київської Русі – приєднало південно-західні найрозвиненіші землі й успадкувало від неї державну атрибутику: юриспруденцію, канцелярський апарат, християнство як державну ідеологію (а це для язичницької Литви, що офіційно прийняла хрещення тільки 1387 року, означало також прилучення до форм європейської цивілізації).

Був очевидний контраст "титулованого" литовського (язичницького) і слов'янського населення Великого князівства Литовського. Давні предки сучасних українців та білорусів і надалі усвідомлювали свою живу причетність до православ'я,

I. Україна в контексті європейського Відродження

ототожнюваного з етнічною самобутністю, традиціями державності колишньої Київської Русі й називали себе *русинами, русичами* (саме тому історики й оперують такими поняттями, як *політичний русин, політичний литвин*).

З метою привласнити багату історико-культурну та державну спадщину Великого князівства Литовського вже не перше сторіччя в дослідженнях (і не тільки) російських, білоруських учених-гуманітаріїв спостерігаємо свідому чи несвідому етнімічну плутанину *руський-російський*, так само як і *литовський* у розумінні не етнічного, а історичного, політичного литовця, – після Люблінської унії 1569 року ним найчастіше називався русин-білорус.

Проте в добу Скорини та й надалі – фактично до часів Хмельниччини, тобто до середини XVII ст., – ще не можна констатувати політичної диференційованості білорусів та українців, хоча за визначальними рисами культури, мовно (живими говірками) вони й на той час уже давно були виразно самобутніми етносами. Але ще не політичними націями. Для цього бракувало політичних обставин, свідомості самих слов'ян Великого князівства Литовського – сучасних українців та білорусів. На той час усі без винятку нащадки держави Київської Русі (в тім числі й Галичини, землі якої належали Польщі, а не ВКЛ) усвідомлювали себе *русинами-русичами-рутенцями*. Щоб переконатися в цьому, досить прочитати полемічні твори М.Смотрицького другого-третього десятиріччя XVII ст., де він проблематику православної та уніатської церков обговорює в суспільно-політичному аспекті, оперуючи поняттями Русь, русин. Існуюча етнічна відмінність мотивувалася за родовими, племінними, територіальними ознаками (волиняни, радимичі, кривичі тощо), причому мовна відмінність, розмовна мова трактувалася як просторіччя, непридатне для мови книжної, й до уваги не бралася.

Зважаючи на політизовані псевдонаукові перипетії з уживанням історико-культурної термінології, слід обачно ставитися до вживання термінів литовської, в тім числі й скорининської доби. Механічна модернізація історичних реалій та понять, проекція сучасних етнічних українсько-білоруських кордонів на минулу суспільно-політичну ситуацію та

свідомість самих тогочасних носіїв культури створює тільки ще більшу плутанину.

Для забезпечення функціонування своєї державно-ідеологічної атрибутики Київська Русь мала вироблену протягом трьох століть писемну мову в двох її різновидах, що й називалися по-різному:

1) слов'янську (церковнослов'янську), тобто церковну, принесену з візантійсько-слов'янських південних країв, канонізовану, а тому архаїчнішу, хоча в межах Великого князівства Литовського модернізовану, – як, до речі, і в культурі інших слов'янських держав (Сербії, Болгарії, Хорватії та ін.), – де також були так звані редакції (варіанти): болгарська, сербська, македонська, хорватська та ін. (Причому, сербські мовознавці, наприклад, залежно від "внеску" чужих мов у різні історичні епохи її так і називають: *славеносрпски, српскославенски, рускославенски, српскорускославенски језик* і под.);|

2) руську, яка обслуговувала "цивільні" – державні, нецерковні потреби, не була регламентована церковними вимогами, а тому демократичніше відображала реалії життя (особливо лексику, фонетику) й живомовну стихію; протягом століть стосовно цієї "руської" мови також виробилося поняття норми літературної, стандартної мови, особливо в царині юриспруденції, офіційної термінології, актової мови; ця мова ніби матеріалізувала в межах Великого князівства Литовського живу розмаїту духовну традицію колишньої Київської Русі.

Книжна "руська" мова трактувалася також як мова литовської держави, освіти, культури на противагу язичницькій неграмотності етнічних литовців (згадаймо, що до видання 1547 року в Кьонігсберзі реформатором Мартінасом Мажвідасом "Катехізису" – першої книжки живою литовською мовою – литовці взагалі не мали традицій рукописних книжок чи навіть своєї писемності). Тому суспільний та соціальний статус "руської" мови був високий, а історичні джерела твердять, що не тільки на побутовому, але й на міждержавному дипломатичному рівнях ця демократична, просторічна редакція (все-таки!) церковнослов'янської мови називалася також і литовською. Бо це була державна мова литовської держави і фактично літературна мова – на зразок західноєвропейської латини.

I. Україна в контексті європейського Відродження

Навіть ставлячи літературну руську мову литовської доби в контекст *"Історії російської літературної мови (XI–XVII ст.)"*, російський лінгвіст-культуролог Б.Успенський змушений підкреслити *"различие в языковой ситуации Московской и Юго-Западной Руси"*² і визнати: *"в то время, как в Московской Руси функционирует один литературный язык (ц-сл. язык великорусской редакции), в Юго-Западной Руси сосуществуют два литературных языка: наряду с ц-сл. языком (специальной юго-западной редакции), в этой функции выступает здесь так называемая "проста или руска мова"*³. Це відображає актуальну для Скорини тогочасну соціолінгвістичну та етичну дихотомію Великого князівства Литовського: з одного боку – мова "руська", мова "проста", а з другого – старослов'янська мова Святого письма, вживана в церкві – тобто, церковнослов'янська.

Водночас Ф.Скорина – син європейського ренесансу. А проблема мови, як зауважує польська дослідниця Б.Отвіновська, була одним із центральних питань гуманістичної культури ренесансу: *"Problem języka był jednym z centralnych zagadnień humanistycznej kultury renesansu. Można by rzec – był kłamrą, spajającą jego dwa różne okresy: wiek XV wypełniony kultem języków klasycznych i wiek XVI oddany pracy nad budowaniem rodzimych języków literackich w kłajach o rozwiniętej świadomości nagodowej"*⁴. Західнослов'янські інтелектуали XVI ст. все частіше цікавилися в порівняльному аспекті історією та мовою всього Orbis Slavogum – Слов'янського Світу. Навіть католики-поляки у XVI ст. розмірковують про генетично-ідеологічну спорідненість польської мови із слов'янською: *"Polska mowa, córka słowieńskiej mowy"*⁵.

Причому, авторитет церковнослов'янської мови був великий. Коли єзуїт Петро Скарга у виданні *"O jedności kościoła Bożego"* (Вільно, 1577) висловив іронічний сумнів щодо придатності церковнослов'янської мови для науки (на зразок латини в Західній Європі) – серед русинів це викликало протест: у Вільні, Львові, Києві з'явилися словники, полемічні тексти на захист церковнослов'янської мови. Видана 1618 року у В'євісі (Єв'є) під Вільном славнозвісна граматика слов'янської (церковнослов'янської) мови Мелетія Смотрицького

стала "вратами учёности" не тільки для Михайла Ломоносова, але й для всіх слов'ян. Традиція ренесансної і барокової культури православної східної Європи (навіть румунів) все ще була нероздільна від освяченої віками старослов'янської мови, і саме з нею пов'язувалося усвідомлення національного ідентитету.

Драматичною – коли не трагічною – обставиною для утвердження української та білоруської національної культури було те, що процес формування літературних мов на основі живих говірок цих народів починається тільки в добу романтизму – в ХІХ ст.

Слід особливо наголосити, що з-поміж усіх слов'янських народів ренесансну розвинену культуру на справді народній, живій мові мали тільки хорвати. Тоді як серби, болгари, що перебували під турками, підтримували все ще жевріючу аскетичну житійну традицію середньовічної кирилівської слов'янської писемності, в хорватській Далмації творилися такі жанри, як петраркістська любовна лірика, комедії. Наприклад, навіть сьогодні ставиться на сцені й не втратила комічного мовного ефекту від щедрого вживання жаргону, італіанізмів комедія Марина Држича "Dundo Магоје" ("Дядько Мароє", 1551). Барокова далматино-дубровницька література теж створювалася мовою живою (Іван Гундулич у третьому десятиріччі ХVІІ ст. написав, зокрема, славетну поему "Осман").

Однак у сакральній літературі хорватів-католиків паралельно й надалі вживалася церковнослов'янська мова, причому традиція її графічного глаголичного оформлення була така міцна, що й сьогодні глаголиця (друга паралельно з кирилицею середньовічна слов'янська абетка) для культури хорватів має певні сентименти – щось на зразок національної емблематики. На хорватському еклезіастському просторі ще й протягом ХVІ–ХVІІІ століть зберігався культ церковнослов'янської мови. Цікаво, що на початку ХVІІ ст. папа римський видав навіть спеціальні директиви про відновлення архаїчної традиції церковнослов'янської мови й усунення з неї живорозмовних елементів (це питання потребує глибшого з'ясування, але таке рішення папська влада прийняла у зв'язку з політикою поширення унії).

I. Україна в контексті європейського Відродження

Культурне порубіжжя між Сходом і Заходом Європи проходило на межі православ'я-католицизм, а отже дослідження взаємодії типологічних, контактних, генетичних паралелей від земель Великого князівства Литовського далі на південь – до хорватської Далмації – має для скоринознавства свою перспективу.

Панегірик рідному місту Полоцьку Скорина мав підстави складати не тільки з емоційно-патріотичних міркувань, але також усвідомлюючи справді винятково високі культурні надбання Полоцька, на яких був сам вихований і навчений. Важливо з'ясувати теолого-світоглядну систему Скорини, винесену ним із рідного міста Полоцька, яке завдяки торгово-економічним зв'язкам (особливо з Ригою) мало статус швидше середньовічного міста-республіки й виходило на європейську традицію культури.

Стосовно нашої теми важливі ті висновки, що їх зробив Хр.С.Станг щодо мовної писемної традиції Полоцька в складі Великого князівства Литовського. Підкреслимо, що узагальнюючі праці цього визнаного норвезького лінгвіста – *"Західно-руська канцелярна мова Великого князівства Литовського"* і *"Староруська мова грамот міста Полоцька"*⁶ – ще не знайшли серед учених всебічного розуміння, а отже – втрачається культурознавчий ефект його дослідницької праці.

Починаючи розгляд найдавніших полоцьких пам'яток до 1410 року, Станг заявляє: "Schon die ältesten Urkunden sind russisch, nicht kirchenslavisch..." – "вже найдавніші грамоти написано руською, а не церковнослов'янською мовою"⁷, – зауважмо, що в даному випадку "russisch" слід перекладати – "руською мовою", але не "російською" в сучасному розумінні, бо Станг тут-таки зазначає, що частина грамот давнішого періоду, навіть тих, що написані в Ризі, а не в Полоцьку, перегукуються з мовною традицією Полоцька, "...тоді як розходяться з мовними пам'ятками Пскова"⁸.

Оскільки канцелярна, писемна руська мова Великого князівства Литовського була досить лояльна до розмовної, побутової лексики й відображала особливості фонетики, синтаксису живої мови, – її не можна ототожнювати ні з церковнослов'янською мовою, обмеженою канонами граматич-

них та обрядових, церемоніальних правил, ні з живомовною стихією. Це була компромісна, з точки зору лінгвістики – хаотична мова. Але – як і кожна писемна, літературна мова, канцелярна мова Великого князівства Литовського відзначалася своєю структурою, ба навіть системою правил і виробленим поняттям **граматичної норми**, причому Хр.С.Станг вказує навіть період, коли відбувся процес стабілізації – кінець XV ст., доба Казимира (близько 1480 року), а особливо – в добу Александра та Сигізмунда I (Старого). Як зауважує Станг, це помітно також у стабілізації форми, графіки, шрифту грамот. Причому хронологічно цей період норвезький вчений завершує роком смерті Сигізмунда – 1548: "*Die litauisch-russische Schriftsprache* (ось, до речі, як Станг називає цей хронологічний інваріант мови: литовсько-руська писемна мова – Н.Н.) *hat nun eine feste, stabile Form erlangt*"⁹.

Навіть у східноукраїнських землях, які після Люблінської унії 1569 року відійшли від Великого князівства Литовського, у діловодстві ця мова з певними бюрократичними, усталеними стилістичними штампами та кліше вживалася протягом усього періоду чинності Литовського Статуту – аж до 1840 року.

Інакше кажучи, існувала вироблена літературна, писемна мова русинів – слов'ян Великого князівства Литовського (сучасних українців та білорусів), а також система понять про **стандарт, культуру цієї писемної мови** та категорія грамотності. Ще раз нагадаймо, що це доба скорининська, і саме діяльності Скорини стосується також висновок Станга, що ці форми знаходимо не тільки в грамотах, але і в інших мовних пам'ятках цього часу¹⁰.

Тобто, "в Юго-Западной Руси" (Б.Успенський) – а це власне слов'янські землі Великого князівства Литовського - ще до Скорини було сформоване демократичніше, лояльніше ставлення до церковного канону й релігійної догми взагалі. Тут від часів великих князів литовських Вітаута й навіть Гедиміна були живі ліберальні ідеї католицько-православної унії, які корелювалися з постійною присутністю в литовській державі домінікан, бернардинів, монахів інших католицьких та православних орденів.

I. Україна в контексті європейського Відродження

У Полоцьку від кінця XV ст. завдяки великому литовському князеві Александру був заснований і активно функціонував монастир бернардинів. 1501 року бернардини отримали буллу-привілей папи Александра VI, згідно з якою "схизматиків" (тобто православних) не потрібно було знову вихрещувати, для них досить було визнати **примат папи**¹¹.

Як відомо, це була основна умова не тільки Флорентійської церковної унії 1439 року, але й Берестейської церковної унії, що була укладена 1596 року в Речі Посполитій, а фактично у Великому князівстві Литовському. Хоча польський історик А.Левицький акцентує, що ці бернардини "*переводили не в унію, а в латинський обряд*"¹², – неважко розгледіти зв'язок між плідною діяльністю бернардинів – вони "*в Полоцьку могли похвалитися тисячами новонавернених*"¹³ – і толерантною віросповідною атмосферою рідного міста Скорини. На ближчу причетність Скорини до бернардинів вказує й те, що *Франциск* – це ім'я патрона бернардинів.

Важливо, що саме в передскорининську та скорининську добу в рідному Скорині Полоцьку відбувалися такі процеси католицько-православної взаємодії, які пояснюють також досить послідовну систему його теологічних та світських поглядів. Білоруський учений Адам Мальдзіс вважає, що "*Скарыну можна лічыць прадвеснікам уніяцтва толькі у яго екуменічных праявах*"¹⁴. Провісником Берестейської унії 1596 року Скорину можна вважати також через його гібридну писемну мову, яка своєрідно матеріалізувала єдність культур Великого князівства Литовського – Чехії – Польщі. Адже збереження усталених особливостей офіційної церковної та державної мови цього регіону для Скорини означало збереження духовно-культурних, освітянських традицій слов'янського світу, рідного народу.

Парадокс: засуджували діяльність Ф.Скорини, ототожнюючи його з протестантами, саме уніати, які в добу утвердження своїх позицій (а це відбувалося у Вільно наприкінці XVI і протягом перших трьох десятиріч XVII століття) своєю об'єднавчою ідеологією стояли найближче до скорининських традицій. Але згідно з постулатами Берестейської унії 1596 року уніати, визнаючи верховенство папи римського, виступа-

ли як поборники збереження обрядово-церемоніальної, ритуальної православної традиції, в тім числі й церковнослов'янської мови на службі церкви. Лінгвістичні питання, отже, вирішувалися "заідеологізовано" – "секуляризація" церковної мови, незважаючи на всі канони, відбувалася, але "дозволена доза" наближення була регламентована. Уніати такою своєю "мовною політикою" (тоді) підкреслювали свою опозиційну настроєність щодо радикальної протестантсько-лютеранської мовної реформи та ідеології.

З іншого боку, ідеологічна близькість діяльності Скорини до *гуситських* та *лютерансько-протестантських* переконань очевидна. Однак, приділяючи значну увагу цим питанням, вчені намагаються розглядати їх лише через призму контактології, а тому іноді апріорно висувають гіпотези про ймовірність особистого знайомства Франциска Скорини та Мартіна Лютера¹⁵, хоча навіть хронологічне порівняння видань Скорини й Лютера свідчить про самостійність, не вторинність ініціаторства білоруського видавця й мислителя – незалежного від лютеранської перекладної мотивації. Більше того, заслуговує спеціального вивчення питання, чи міг бути навіть пізніше Скорина прихильником церковно-лінгвістичних реформ лютеранського зразку, які – в сфері мовної ідеології – могли йому здаватися надто плебейськими, популістськими, далекими від уже випробуваних протягом століть на землях слов'ян Великого князівства Литовського суспільних уявлень про мовно-літературну норму та високий книжно-церковний стиль. Сам Скорина мову сакральних текстів своїх видань називав **слов'янською**.

Навіть якщо припустити, що Скорина був послідовником Лютера, він відрізнявся від німецького реформатора засадничо – своїм антифеодалізмом, світоглядним демократизмом. Разом з тим, лютерансько-протестантська (до того ж чужа, неслов'янська!) мовна реформа могла здаватися Скорині стилістично (з соціолінгвістичного аспекту) занадто радикальною. Вона не співвідносилася з традицією вживання варіантних писемних та усних мов слов'ян Великого князівства Литовського, про яку ми щойно говорили.

I. Україна в контексті європейського Відродження

Інша річ – близькі до традиції **руської** літературної (власне писемної) мови світоглядні, демократичні засади видань *гуситів*.

Географічну пражько-віленську карту діяльності Скорини, безперечно, уможлилювала також традиція чесько-литовських державних зв'язків, які особливо пожвавилися за часів великого князя Литовського Вітаутаса Вітовта, тобто наприкінці XIV – на початку XV сторіччя. Нагадаймо, що це була доба піднесення гуситського руху, в якому брали участь також литовсько-руські загони лицарства Великого князівства Литовського¹⁶.

Тим часом вплив *гусизму* на діяльність Скорини деяким ученим видається сумнівним – навіть відомий богеміст А.В.Флоровський вважав таку думку безпідставною: *"Едва ли можно утверждать, что Скорина в своей деятельности находился в сфере определяющего влияния гуситства и что в гуситских его симпатиях и склонностях нужно искать объяснения его обращения к делу издания библии на приближенном к белорусской речи языке"*¹⁷.

Білоруська дослідниця Н.А.Гусакова, розглянувши й узагальнивши міркування з цього питання ряду чеських та російських дослідників, слушно зауважила: *"Не может служить аргументом, на наш взгляд, отсутствие личных высказываний о приверженности Скорины к гусизму. Если бы мы располагали, скажем, перепиской Скорины или отзывами о нем современников и не нашли там его отношения к гусизму, тогда были бы какие-то основания делать выводы. Не мог же Скорина в предисловии к библейским книгам говорить о Яне Гусе и таборитах (по целому ряду вполне ясных причин)"*¹⁸.

Не випадкова велика кількість богемізмів (чеської лексики) в текстах Скорини, на яку вказували ще дослідники XIX ст. – П.Владіміров, Я.Головацький. Концептуальний зв'язок перекладної, просвітительської діяльності Скорини з чеською, причому саме гуситською, культурно-просвітницькою традицією – очевидний.

Світський аспект просвітницької діяльності Скорини також більше схиляв його до гуситської традиції: навчати в школі за текстами Святого письма гуситам-таборитам годилося вже у XV столітті. Загальновідомо, що навіть жінки-таборитки

вільно володіли текстом Святого письма рідною мовою. Ця ж традиція підтримувалася в чеській педагогіці й надалі – в громаді "Чеські брати": продовжувачем ідеології та культурно-просвітницької діяльності її був знаменитий педагог-учений XVII ст. Ян Амос Коменський, який, до речі, також широко практикував Святе письмо в своїй дидактиці.

Саме констатація гуситсько-чеських культурно-просвітницьких ідей у діяльності й світогляді Скорини узгоджується з цілісною оцінкою історико-культурної атмосфери Великого князівства Литовського. (Варто порівняти передмови до двох видань славнозвісної граматики слов'янської мови М.Смотрицького: в авторській – до виданої 1618 р. у В'євісі, неподалік Вільна-Вільнюса – М.Смотрицький говорить насамперед про "пожиток" (користь) від навчання, заохочуючи й діток до науки; у передмові невідомого автора – до московського перевидання тієї ж граматики 1648 р. – лейтмотив цілком інакший – "страх").

Така ситуація відображала відмінний стан культури в Московському та Литовському князівствах:

– у Московському – абсолютистський диктат монарха, православна церква на службі самодержця (М.Грушевський: "православіє-цареславіє"), ізоляціоністська політика;

– у Литовському (в т.ч. й на історичних українсько-литовських землях) – відкритість новим еклезіастським, просвітянським, мистецьким віянням.

Отже, Ф.Скорина перекладав Святе письмо не на живу розмовну мову, як це зробив М.Лютер (він став навіть основоположником літературної німецької мови і враховував також діалектні особливості тогочасних німецьких говірок). Мова текстів Ф.Скорини співвідноситься насамперед із тим типом писемної мови слов'ян Великого князівства Литовського, на хронологічну еволюцію та нормативність якої вказував, зокрема, Хр.С.Станг. Але це була **світська, офіційна мова**, тому Скорина не раз мусив - принаймні лексично, фонетично – шанувати також етикет і культуру традиції церковнослов'янської мови, що, проте, не суперечило компромісній природі згаданої світської "руської" мови.

I. Україна в контексті європейського Відродження

Вчені, які досліджували лексичні та фонетичні особливості тієї "руської" мови, зауважують, що вона толерувала українське "окання", повноголосся, в цій мові відсутнє властиве уже й тогочасній білоруській мові акання, цекання, дзекання, але рефлекс "h" був білоруський (тобто вимовлялося "є", а не "і": *вера, сено* тощо). В грамотах та діловодстві локальні особливості білоруськомовної та україномовної живої стихії прориваються, у текстах Скорини їх практично немає, бо Скорина був грамотний і не міг припускатися таких "помилко".

Мова Скорини-інтелектуала – це також мова юридичних текстів – Литовського Статуту, архівних джерел – Литовської Метрики тощо. Доцільна аналогія – західноєвропейська традиція термінотворчого використання латини в розвитку національних літературних мов. Аналогічну роль виконувала для слов'ян Великого князівства Литовського (українців та білорусів) обговорювана нами мова видань Скорини, Литовського Статуту, Литовської Метрики тощо.

Скоринознавці неодноразово згадують працю Я.Головацького про нововіднайдений український варіант Біблії Скорини: *"Нѣскольکو словѣ о Библіи Скорини и о рукописной русской библіи изъ XVI столѣтія, обрѣтающеіся въ библіотецѣ монастыря Св. Онуфрія во Львовѣ"* (Львів, 1865). Але ще ніхто не брав до уваги наведених в цій праці аргументованих міркувань ученого про мову Ф.Скорини. За своїми політичними уподобаннями Я.Головацький був досить суперечливий, його погляди протягом життя дуже мінялися. Тоді, у 1865 році, він, перебуваючи на позиціях москвофільства й навіть пишучи російською мовою, був ще уніатом за своїм віросповіданням (у православ'я він перейшов фактично на вимогу царського уряду після того, як емігрував у 1868 році з австрійського Львова до російського Вільна-Вільнюса, де він пропрацював 20 років головою Віленської археографічної комісії, що видавала архівні матеріали Великого князівства Литовського).

І вже зовсім непоміченою скоринознавцями залишилася просто-таки програмна остання праця Я.Головацького *"Нѣскольکو словѣ обѣ актовомѣ языкѣ Литовско-русскихѣ областей"* – заключний розділ у його ж виданні *"Черты*

домашняго быта русскихъ дворян на Подляшьх..."¹⁹. Це – філологічний заповіт українського вченого. Перебуваючи на службі у царської імперської влади й досить запопадливо намагаючись реалізувати її філософію посягань на історію, культуру колишнього Великого князівства Литовського (згідно з "філософією" – *Русское – значит наше*), Я.Головацький усе-таки був вірний своїм високим професійним принципам, ставив у зв'язок філологічну спадщину Ф.Скорини й традицію ділової, писемної мови Великого князівства Литовського. Наведу приклад. Я.Головацький кваліфікував, що це – "один письменный, діловой или актовый языкъ, [...] сделавшийся отчасти и литературным"²⁰, і закликав вчених "не приписывать білорусскому говору особенностей, свойственных Малороссіи и наоборотъ; не принимать словъ чисто малорусскихъ или даже галицкорусскихъ за измѣненія нарѣчія білорусскаго напр. *дотоля, доколя* или *дырва* со ссылкой на грамоту, писанную в Галичѣ, они должны принимать въ соображеніе вліяніе польскаго языка"²¹. Постійно нагадує Я.Головацький також про вплив чеської мови. І резюмує: "Только послѣ такой критической обработки матеріала можно будетъ окончательно опредѣлить значеніе стариннаго письменнаго языка и изустныхъ говоровъ юго-западнаго края"²². Схоже, що чимало висловлених у 1888 році філологічних зауважень Я.Головацького ще й досі не реалізовано.

Ім'я Скорини щоразу актуалізується у вирішальні моменти національного піднесення, і не тільки білоруського, але й загальнослов'янського – згадаймо лінгвістично-славістичні студії про Скорину кінця XVIII – XIX ст. патріарха славістики чеського вченого Йозефа Добровського, дослідження О.Бодянського, П.Владімірова... Причому, щоразу досвід Ф.Скорини враховується при вирішенні концептуальних питань теорії літературної мови.

Хвилі національного білоруського відродження початку й кінця XX ст. також відбувалися під гаслом ревізування скорининських (власне, ренесансних) лінгвістичних ідей: *писати для народу зрозумілою для нього мовою*, причому, питання мови видань Скорини не квестіонувалося: звісно, кажуть і сьогодні ентузіасти в галузі філології, Скорина писав

I. Україна в контексті європейського Відродження

по-білоруському... Приблизно висовувати таке твердження зручно ще й тому, що всі слов'янські мови близькі між собою і зрозумілі. Особливо білоруська та українська. Тому, до речі, ще на початку ХХ ст. ставилася під сумнів окремішність білоруської мови від української, і політично свідомі діячі українського національного відродження сформулювали філологічні та культурологічні аргументи на захист білоруської мови та самобутності білоруського відродження.

Мова скорининських текстів не є білоруською в сучасному розумінні (в ній немає таких специфічно білоруських ознак, як *акання, якання, дзекання, цекання* та под.). Зате очевидна послідовність у дотриманні на рівні мовної норми *окання* та інших власне українських мовних ознак (це давало підстави ентузіастам із українського середовища заявляти про українство Скорини).

Те, що сам Скорина називав свою мову *руською*, для великоруської політики ще від ХІХ ст. служило приводом зараховувати культурне надбання Скорини принаймні "к предыстории русского книгопечатания"²³, дарма що в самій Московії скорининські видання заборонялися й переслідувалися, тоді як на білорусько-українських землях були дуже популярні (й на сьогодні там збереглася велика кількість цих коштовних пам'яток історії).

Скорина виражав ідеологію культури й демократичних традицій "руської" церкви Великого князівства Литовського, але не російсько-московського консервативного ортодоксу, і саме через чеську гуситсько-реформаторську церковно-просвітительську орієнтацію виявляв тяжіння до культури Західної Європи.

Після Переяславської угоди 1654 року та приєднання України до Московської держави скорининська світоглядно-просвітительська та лінгвістична ідеологія зазнала переслідувань, як і вся культура та освіта приєднаних до Москви руських (власне – історичних українсько-білоруських) земель. Нещадний наступ повівся перш за все на церкву, книгодрукування, – власне, зазнавала деструкції й насилля демократична культура історичних земель Великого князівства Литовського, в тім числі й традиція писемної "*литовської*" мови, що виробилася

протягом XIV–XVI ст. в межах цього князівства, а крім того поліграфічно вишукано зафіксувалася вже в перших книжках, що їх друкував Скорина в славній столиці Великого князівства Литовського – Вільні-Вільнюсі.

Було завдано удару спадкоємності культури Великого князівства Литовського, а відтак – і традиції писемної мови Скорини. Причини – політичні, вочевидь насильницькі. Саме тому в міжвоєнний період В.Ластовський поставив питання про те, чому ж була в XVII ст. заборонена білоруська мова в білоруському письменстві? Власне, репресована була мова книжності, освіти, регіональної елітної культури. Але хоч ця літературна мова ще зберігала дистанцію від "простої", розмовної, однак була до неї міцно прив'язана, встигла виробити навіть регіональну специфічну лексику, термінологію, офіційний стиль, що вже мав певні ознаки та перспективу вживання *протонаціональної*, білоруської та української літературних мов ще в добу ренесансу та бароко.

Особливо у сфері спеціального, вузькофахового словотвору, вироблення національної юридичної, суспільної, релігійної термінології мова Скорини – білорусько-українська редакція церковнослов'янської мови – була перспективна на всьому білорусько-українському просторі її вживання у Великому князівстві Литовському. Однак творче використання цієї давньої актової мови під час укладання словників білоруської мови протягом 1928–1933 років трактувалося як "архаїзація" і заборонялося: мовляв, білоруські лексикографи "*Уводили в сучасну білоруську мову архаїзми всякого роду, здебільша, запозичені з релігійних пам'яток середньовіччя й історичних документів тієї самої доби*"²⁴. Це було реальне продовження царської політики, спрямованої на нівеляцію культури приєднаних у 1654 році до Московії земель Великого князівства Литовського. 1720 року цар Петро I видав указ "*вновь книгъ никакихъ, кромѣ церковныхъ прежнихъ изданій, не печатають; а и оныя церковныя старыя книги съ такими же церковными книгами исправливать преждѣ печати съ тѣми великоросійскими печатями, дабы никакой розни и особаго нарѣчія въ нихъ не было*". Заборонялася традиційна українська вимова богослужінь, звужувалася мережа шкіл на приєднаних до Росії

I. Україна в контексті європейського Відродження

землях. Так урвалася традиція літературної мови видань Франциска Скорини, сформованої у взаємодії з мовою державної писемності Київської Русі та Великого князівства Литовського.

-
- ¹ Див., напр.: *Галенчанка Г.Я.* Францыск Скарына – беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар. – Мінск, 1993.
- ² *Успенский Б.А.* История русского литературного языка (XI–XVII вв.). – Budapest, 1988. – С.306.
- ³ Ibidem. Підкреслення наше. – **Н.Н.**
- ⁴ *Otwinowska Barbara.* Język – naród – kultura. Antecedencje i motywy genesansowej myśli o języku. – Wrocław i in., 1974. – S.5. Підкреслення наше. – **Н.Н.**
- ⁵ Ibidem – S.167.
- ⁶ *Stang Chz.S.* Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen. – Oslo, 1935; *Stang Chr.S.* Die altrussische Urkundensprache der Stadt Połock.– Oslo, 1939.
- ⁷ *Stang Chz.S.* Die altrussische Urkundensprache der Stadt Polock... – S.3.
- ⁸ "...und von den Pskower Sprachdenkmälern abweichen" – Ibidem.
- ⁹ *Stang Chr.S.* Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen... - S.52.
- ¹⁰ "Diese Form findet man nicht nur in Urkunden, sondern auch – mehr oder weniger genau – in anderen Sprachdenkmälern aus dieser Zeit". – Ibidem.
- ¹¹ *Levicki A.* Unia Floreńska w Polsce // Rozprawy Akademii Umiejętności. Serya II. T.XIII. – Krakow, 1899. – S.271.
- ¹² Ibidem – S.273.
- ¹³ Ibidem – S.272.
- ¹⁴ *Мальдзіс А.* Францішак Скарына як лучнік паміж праваслаўным Усходам і каталіцкім Захадам // BELARUS – LITHUANIA – POLAND – UKRAINE. The Foundations of historical and cultural Traditions in East Central Europe. – Liublin–Rome, 1994. – S.259.
- ¹⁵ Див.: *Подокшин С.А.* Франциск Скорина. – Москва, 1981. – С.74.
- ¹⁶ Див.: *Neporožnia N.* Základy kulturního sblížení českých zemí a Litvy (období velikého knížectví litevského) // Česko-litevské vztahy v průběhu staletí. – Praha: Univerzita Karlova, 1998. – S.38-41.
- ¹⁷ *Флоровский А.В.* Чешские струи в истории русского литературного развития // Славянская филология. Сб. ст. III. – Москва, 1958. – С.235.
- ¹⁸ *Гусакова Н.А.* Чешский период издательской деятельности Ф.Скорини // Вопросы истории. История СССР и БССР. Древний мир и средние века. Межведомственный сборник. – Вып.8. – Минск, 1981. – С. 173.
- ¹⁹ *Головацкий Я.* Черты домашнего быта русских дворян на Подлясье... – Вильна, 1888. – С.31-47.
- ²⁰ Ibidem – С.46.
- ²¹ Ibidem – С.47.
- ²² Ibidem.
- ²³ *Мыльников А.С.* Чешская книга. Очерки истории. (Книга, культура, общество). – Москва, 1971. – С.91.
- ²⁴ *Смаль-Стоцький Р.* Українська мова в Советській Україні. – Варшава, 1936. – С.214.